

PRÍSPEVOK DO DISKUSIE O SÚČASNOSTI A BUDÚCNOSTI
GEOGRAFICKÉHO VÝSKUMU NA SLOVENSKU
V MEDZINÁRODNOM KONTEXTE

Vladimír IRA, Mikuláš HUBA, Milan LEHOTSKÝ¹

Abstract: This paper is an attempt to assess current state and future prospect of geography in the Slovak Republic, especially in the international context. The paper looks first at the assessment of current state through the analysis of geography in the context of transformation in Slovakia and new challenges conditioned by new geopolitical, economic, social, cultural and environmental framework in the global scale. In the next part the paper considers the main successes and problems of geography in Slovakia. Finally the paper deals with future prospect of geographical research and notes considering some of expected new developments.

Key words: *geography, Slovakia, research assessment, geographical topics, international context*

Geografia v kontexte globálnych zmien a transformácie

Žijeme v období narastajúcej globalizácie a dominancie nadnárodných spoločností na globálnom investičnom a mediálnom trhu, ale aj významného vplyvu tretieho sektoru. To všetko má významné dôsledky v ekonomickej, sociálno-kultúrnej, environmentálnej, ako aj inštitucionálnej oblasti, ktoré by mali byť reflektované výskumnou sférou. Politické pohyby medzi rokmi 1989 a 1991 je možné v zhode s Taylorom (1993) nazvať *geopolitickou tranzíciou* od jedného svetového poriadku (Studenej vojny) smerom k novému svetovému poriadku. Táto tranzícia narušila relatívne stabilný pattern medzinárodnej politiky a geopolitické usporiadanie. Pád komunizmu v Európe (1989), zjednotenie Nemecka (1990) a rozpad Sovietskeho zväzu (1991) boli masívnym svetovými udalosťami, ktoré spoločne pozmenili súčasnú svetovú situáciu. A. Toffler, S. P. Huntington, F. Fukuyama, F. Capara a mnohí iní sa v svojich dielach pokúšajú definovať hĺbku zmien a anticipovať budúcnosť sveta.

Vývoj v období po studenej vojne sa stáva viac fluidný a nepredvídateľný, všeobecná atmosféra veľkých globálnych ekonomických, sociálnych, kultúrnych a environmentálnych zmien je do značnej miery mimo kontrolu svetového spoločenstva. O to viac vyvstáva potreba kvalifikovanej reflexie, potreba hľadania nových riešení a nového usporiadania a správcovstva sveta. Historickou zhodou okolností práve v tomto čase zlomu, Valné zhromaždenie OSN prijalo uznesenie o zvolaní Konferencie o životnom prostredí a rozvoji v roku 1992 v Rio de Janeiro a odštartovalo tým bezprecedentný prípravný proces, ktorý vyvrcholil Summitom Zeme v Riu. Tento pokračuje následným post-Rio procesom, súčasťou

¹ doc. RNDr. Vladimír Ira, CSc., doc. RNDr. Mikuláš Huba, CSc., RNDr. Milan Lehotský, CSc., Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, e-mail: geogira@savba.sk, geoghuba@savba.sk, geogleho@savba.sk

ktorého bol aj prvý Svetový summit o trvalo udržateľnom rozvoji v r. 2002 v Johannesburgu.

Všetky spomínané dimenzie a udalosti sú dôležité pre vedu a výskum, o.i. aj pre geografiu a príbuzné vedné disciplíny. Prinášajú nové problémy ale aj výzvy a to najmä, v súvislosti so zmenou rozvojovej paradigmy ľudstva (z paradigmy neregulovaného rastu na *paradigmum trvalo udržateľného rozvoja, resp. života*).

V súčasnosti, v období pokračujúcich politických, ekonomických a sociálnych ale aj environmentálnych zmien na Slovensku dochádza i k priestorovým zmenám, ktoré sú podmienené výrazným nárastom rôznych vplyvov a to najmä z hľadiska investícií, využívania zdrojov, trhu práce a ekonomického rozvoja v rámci niektorých sektorov hospodárstva.

Transformačné procesy prinášajú rozsiahle zmeny kvalitatívneho i kvantitatívneho charakteru, čo sa prejavuje v základných tendenciách sociálno-ekologickej a ekonomickej diferenciácie ako aj v (priestorovom) správaní sa obyvateľstva (Hampl et al. 2001).

Transformačné obdobie po zmenách v r. 1989 na otvorilo možnosti viac komunikovať zo svetovou geografiou, prinieslo väčšiu rozmanitosť prístupov v geografii ako aj zvýšený záujem o celý komplex nových environmentálnych a sociálno-ekonomických problémov. Vystriedanie „jednoty“ pluralitou umožnilo voľbu širokej škály bádateľských orientácií, čo malo okrem pozitívnych dopadov aj svoje negatívne dôsledky v roztrieštenosti geografického výskumu. Nedostatočné financovanie vedy a výskumu spolu s poklesom spoločenského významu vedy a vysokého školstva sa tak ako aj v iných disciplínach negatívne prejavili vo vývoji geografie na Slovensku.

Aká je súčasnosť ?

(Úspechy a problémy geografie na Slovensku v súčasnom období - silné a slabé stránky)

Jedným z najdôležitejších úloh súčasnej geografie na Slovensku je zistenie slabých a silných stránok, príležitostí a ohrození (obsiahnutých ako v samotnej vede, tak aj mimo nej), ich podrobná analýza, ktorá by mohla dať odpovede na celý rad otázok a vymedziť tak širšie perspektívy ďalšieho vývoja. Stav geografie na Slovensku a možnosti jej rozvoja neboli v ostatných rokoch predmetom významnejších výskumov a analýz. Preto je našou ambíciou iniciovať úvahy o súčasnom stave a budúcom vývoji a na začiatok aspoň naznačiť jej niektoré silné a slabé stránky.

Úspechy / silné stránky

- Do výskumov sa podarilo zahrnúť nové témy, ktoré sa stali stredobodom spoločenského záujmu.
- Čiastočne sa podarilo preniknúť do verejnej politiky, v širšom slova zmysle vstúpiť do oblasti verejného života (boli spracované niektoré celospoločensky vyžiadané témy).
- Geografický výskum sa zapojil do riešenia environmentálnych problémov a problémov spojených s udržateľným rozvojom spoločnosti.
- Došlo k určitému posunu v osvojovaní si nových nástrojov (najmä GIS, DPZ).
- Aplikačné smerovanie výskumu v oblasti prognózovania, regionálneho rozvoja,

miestneho rozvoja (plány ekonomického a sociálneho rozvoja, miestny ÚSES, ..) zaznamenalo určitý pokrok.

- Zintenzívnila sa spolupráca humánnej geografie s niektorými spoločenskovednými disciplínami, zlepšila sa spolupráca fyzickej geografie s niektorými prírodovednými odbormi.
- Niektoré práce v humánnej geografii prispeli k významnejšiemu obohateniu teoreticko-metodologických poznatkov (napr. v oblasti regionálnej taxonómie a regionálnej analýzy, interakčných modelov, extrapoláčnych modelov, analýzy kvalitatívnych priestorových dát, východísk a prístupov v demogeografii, urbánnej geografii, v sociálnej geografii v geografii času). Niektoré fyzicko-geografické práce obohatili metodológiu geoekologického výskumu, výskumu morfoštruktúr a neotektoniky, zostavovania a interpretácie komplexných geomorfologických máp, katénového prístupu v geomorfológii a pedogeomorfológii, hierarchického modelu morfológie vodných tokov a riečnej krajiny a geomorfologickej analýzy jaskynných priestorov. Rozpracovali sa nové prístupy k identifikovaniu štruktúr krajinnej pokrývky a k štúdiu hydrologickej odozvy a racionálneho využívania vodných zdrojov.

Problémy / slabé stránky

- Neexistuje jasne určený predmet geografického výskumu, prevažuje isté váhanie či je potrebné analyzovať detaily, alebo je potrebné sústrediť sa na syntézy.
- Pokračuje ďalšie štiepenie humánnej a fyzickej geografie.
- Pociťuje sa nedostatok nových teoretických koncepcií adekvátnych problémom súčasného sveta (napr. komplexná teória sociálno-ekonomického priestoru).
- Neexistuje stála diskusná platforma, ktorá by hlbšie analyzovala stav geografického výskumu, spoločenské postavenie geografie a naznačovala strategické okruhy jej perspektívy.
- Nedocenuje sa poslanie geografie ako vedy interpretujúcej a propagujúcej priestor Slovenska ako taký.
- Geografia je vytláčaná zo sfér jej tradičného záujmu inými vedami.
- Etablovanie krajinnej ekológie a environmentalistiky spôsobilo odliv, resp. dvojpólovosť orientácie geografov a stav, s ktorým sa metodologicky fyzická geografia doteraz nevyrovnala.
- Súčasný stav je do určitej miery spôsobený zotrvačnosťou nmoderného manažmentu vedy, ktorý pre geografiu ako vedu nevytvoril adekvátnu vedeckú konkurencieschopnú platformu pre nastupujúce generácie.
- Nedostačujúca je práca s najnovšou svetovou literatúrou, ktorá umožňuje zistenie a porovnávanie našich vedeckých postupov a výsledkov s ostatným svetom.
- Všeobecne chýba väčšia popularizácia výsledkov geografie ako vedy.
- Chýba geografická lobby a výraznejšia propagácia odboru (marketing).
- Permanentne sa prejavuje problém publikovať monografie, ktoré by boli spoločným dielom humánnych, resp. fyzických geografov z rôznych oblastí, resp. humánnych aj fyzických geografov, ale aj problém spojený s publikovaním dizertačných prác a výstupov grantových projektov. Publikačná činnosť sa predovšetkým sústreďuje na články v nekarentovaných časopisoch, resp. v konferenčných zborníkoch.
- Mnohé tradičné okruhy záujmov geografie študované ešte do začiatku 90. rokov

zostávajú nepokryté, alebo len čiastočne. Niektoré nové vynárajúce sa témy (ako napr. nové aspekty priestorovej organizácie spoločnosti, priestorové aspekty fungovania sektoru finančníctva, používanie informačných a komunikačných technológií, difúzia informácie a inovácie, európska integrácia, vplyvy nadnárodných organizácií, sociálno-priestorové dôsledky globalizácie, integrovaný manažment povodí a vodných tokov, metodológia prírodných hazardov a ich dopadov, súčasné globálne klimatické zmeny a ich odozvy) zostávajú zatiaľ na okraji záujmu geografie.

- Počas transformačného obdobia sa neobjavila "big idea" či spoločný motív, čin, ktoré by spojili výskumné úsilie väčšieho počtu vedeckých pracovníkov v rámci geografie. Chýba prepojenosť nielen výskumných programov jednotlivých pracovníkov, ale aj programov jednotlivých pracovníkov a prevláda individualizmus až izolacionizmus.
- Napriek niektorým iniciatívam, sa zatiaľ nepodarilo geografom na Slovensku zapojiť sa do väčšieho počtu rozsiahlejších medzinárodných projektov a získať tak užší pracovný kontakt s medzinárodne renomovanými geografickými pracoviskami.
- Pretrváva nedostatočné zapojenie sa do interdisciplinárnych výskumov.

Aká je budúcnosť ?

(Predpokladané smerovanie geografického výskumu)

Jedna z najviac konzistentných tém zrejmych v geografii prinajmenšom za ostatné desaťročia je celostný (holistický) pohľad na vzťah spoločnosti a prostredia. Podľa Volmana (2004) sa znovu objavujú v geografickom výskume 4 základné témy: človeka a krajina, miesto a región, lokácia a mapovanie. Je to v podstate skúsenosť geografie počas dynamického uplynulého storočia. Priestorový alebo geografický pohľad je dôležitý pri hľadaní podstaty neustále meniacej sa reality v ktorej žijeme. Syntéza je teda podstatnou úlohou v geografii, prináša totiž niečo nové a dokonalejšie ako je len sumarizácia viacerých oddelených častí.

Trendy v ostatných rokoch naznačujú, že geografia sa bude uberať cestou dôrazov na výskum *in situ* (In Situ Research), ktorý je dôležitý z hľadiska pochopenia kontextov a identít. Možno očakávať zvýšený dôraz na *metodologický rámec založený na procesoch* (dôraz na procesy, ktoré generujú geografické priestorové štruktúry (pozri napr. Yeung 2003).

Vychádzajúc zo skúseností medzinárodne renomovaných geografov (Clifford 2002, Massey al. 1999, Thrift 2002) v budúcom období je možné predpokladať efektívnejšie spájanie osvedčených kvantitatívnych prístupov (systematických empirických analýz a terénnych meraní) s vhodnými kvalitatívnymi prístupmi (podrobnými štúdiami založenými na riadených rozhovoroch, dotazníkoch, analýzach textov a máp, expertných metódach).

Predpokladané témy intenzívneho záujmu geografie v budúcom období možno očakávať v oblasti zmien prostredia (vrátane globálnych), udržateľného rozvoja, urbánneho rastu a metabolizmu miest, stratégie rozvoja (miestneho a regionálneho), zraniteľnosti (prírodných systémov v dôsledku činnosti človeka, spoločnosti v dôsledku terorizmu, chudoby,...), obnoviteľných zdrojov (napr. manažmentu vodných zdrojov), infekčných chorôb a zdravia človeka a v oblasti dôsledkov komplexu procesov globalizácie (Skole 2004, Ľoboda 2004). V našich stredoeurópskych pomeroch bude pravdepodobne stále aktuálny

výskum sociálno-ekonomickej transformácie a jej vplyvov na priestorovú organizáciu ako aj problém európskej integrácie a jej dôsledkov.

Je celkom prirodzené, že všetky spomínané udalosti a zmeny prinášajú množstvo rozvojových impulzov, možností a výziev aj pre geografiu. Na druhej strane, ak geografia nebude schopná na tieto výzvy adekvátne reagovať, je pravdepodobné, že stratí aj tie pozície, ktoré dosiaľ v spoločnosti mala.

LITERATÚRA

- CLIFFORD, N., J., 2002, The future of Geography: when the whole is less than sum of its parts. *Geoforum*, 33, 431-436.
- GREGORY, K. J., GURNELL, A. M., PETTS G. E., 2002, Restructuring physical geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 27, 136-154.
- HAMPL, M. a kol., 2001, *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Praha.
- LOBODA, J., 2004, Polská geografie na prahu nového milénia. *Sborník ČGS*, 109, 314-327.
- MASSEY, D., ALLEN, J., SARRE, P., eds., 1999, *Human Geography Today*. Polity Press, Cambridge.
- SKOLE, D., L., 2004, Geography as a Great Intellectual Melting Pot and the Preeminent Interdisciplinary Environmental Discipline. *Annals of the Association of American Geographers*, 94, 739-743
- TAYLOR, P., J. 1993, Geopolitical world orders. In Taylor, P., J., ed., *Political geography of the Twentieth Century*. Belhaven, London.
- THRIFT, N., 2002, The future of geography. *Geoforum*, 33, 291-298.
- WOLMAN, M., G., 2004, The More Things Change. *Annals of the Association of American Geographers*, 94, 723-728.
- YEUNG, H., W., 2003, Practicing New Economic Geographies: A Methodological Examination. *Annals of the Association of American Geographers*, 93, 442-462.

CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION ON THE CONTEMPORARY STATE AND FUTURE PROSPECT OF GEOGRAPHICAL RESEARCH IN SLOVAKIA IN THE INTERNATIONAL CONTEXT

Summary

This paper is an attempt to assess current state and future prospect of geography in the Slovak Republic, especially in the international context. The paper looks first at the assessment of current state through the analysis of geography in the context of transformation in Slovakia and new challenges conditioned by new geopolitical, economic, social, cultural and environmental framework in the global scale. In the next part the paper considers the main successes and problems of geography in Slovakia. Finally the paper deals with future prospect of geographical research and notes considering some of expected new developments